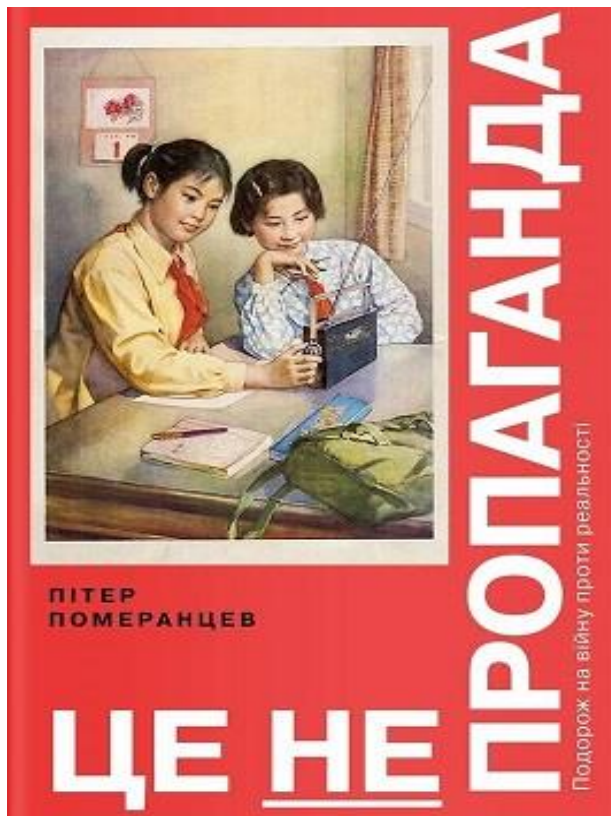

Історико-політичні проблеми сучасного світу:
Збірник наукових статей. – Чернівці:
Чернівецький національний університет,
2021. – Т. 43. – С. 296-306
DOI: 10.31861/mhpi2021.43.296-306

Modern Historical and Political Issues:
Journal in Historical & Political Sciences. – Chernivtsi:
Chernivtsi National University,
2021. – Volume. 43. – pp. 296-306
DOI: 10.31861/mhpi2021.43.296-306

© Іванна Макух-Федоркова¹

Маніпулятивні впливи як прояви сучасної соціокультурної кризи

Помаранцев П.

Це не пропаганда. Подорож на війну проти реальності. Київ: Yakaboo Publishing, 2020. 288 с.

В даній статті аналізується дослідження британського журналіста, письменника та телепродюсера Пітера Помаранцева «Це не пропаганда. Подорож на війну проти реальності». Дана праця була опублікована у 2020 році українською мовою і розкриває індустрію маніпулювання думками та інструменти дезінформації в сучасному світі. Автор, який є одним з найвідоміших дослідників постправди і новітніх технологій інформаційного впливу заострює увагу на тому, що сучасна людина живе у реальності спотвореній впливом інформаційно-психологічних атак, фейкових новин, таргетованої реклами, в оточенні величезної кількості інформації, яка не приносить суттєвих переваг, а дезінформуючи вводить в оману і посилює глибоку культурну кризу. Завдяки соціальним медіа та інформаційним технологіям ведуться приховані інформаційні кампанії, які можуть посилювати

дестабілізацію економіки будь-якої країни чи сіяти хаос втручаючись в політичні процеси, як демократичних, так і авторитарних режимів. Сучасний світ наповнив реальність інформаційним хаосом, в якому зникає цінність правди і фактів, більше того дослідник зазначає, що існує принципова відмінність поняття пропаганди в епоху постправди. Адже метою класичної пропаганди в усі часи було переконати людей у чомусь, змусити їх діяти певним чином чи активізувати певну діяльність. В сучасній дійсності пропаганда працює не для того, щоб переконати, а просто підірвати довіру, посилити пасивні настрої, апатію, тривожність та посіяти серед людей повну зневіру. Книга наповнена фактичним матеріалом і цікавими прикладами, підсилює інтерес і те, що аналізуючи теперішню дійсність автор розкриває мемуарні історії своєї родини, тим самим робить порівняльний аналіз подій минулого ХХ століття та вибудовує своє бачення майбутнього.

Ключові слова: дезінформація, маніпулювання, постправда, пропаганда, соціальні мережі, комунікаційні технології, інформаційно-психологічний вплив, кібернетичні атаки, конспірологічні концепції, неправдиве управління інформацією.

¹ Кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародної інформації Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна. E-mail: ivanna.makuch7@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-2198-8727>.

Manipulative Influences as Manifestations of the Modern Socio-Cultural Crisis
Pomerantsev P. This Is Not Propaganda. Adventures in the War Against Reality.
Kiyiv: Yakaboo Publishing, 2020. 288 c.

This article analyzes the research of a British journalist, writer, and TV producer Peter Pomerantsev “This Is Not Propaganda. Adventures in the War Against Reality”. This work was published in Ukrainian in 2020 and reveals the industry of mind manipulation and disinformation tools in the modern world. The author, who is one of the most well-known researchers of post-truth and the latest technologies of information influence, draws attention to the fact that modern man lives in a reality distorted by information-psychological attacks, fake news, targeted advertising, surrounded by a huge amount of information that does not provide any significant benefits. But what it does is misinforms and misleads and eventually exacerbates a deep cultural crisis. Social media and information technology lead covert information campaigns that can destabilize the economy of any country or wreak chaos by interfering in political processes, both in democratic and authoritarian regimes. The modern world has filled reality with information chaos, in which the value of truth and facts disappears, moreover, the researcher notes that there is a fundamental difference between the concept of propaganda in the post-truth era. After all, the purpose of classical propaganda at all times was to convince people of something, to force them to act in a certain way, or to intensify certain activities. In modern reality, propaganda does not work to persuade, but simply to undermine trust, increase passive moods, apathy, anxiety, and sow despair among people. The book is filled with factual material and interesting examples, it increases the interest and the fact that by analyzing the current reality, the author reveals the memoirs of his family, thus making a comparative analysis of the past twentieth century and builds his vision of the future.

Keywords: misinformation, manipulation, post-truth, propaganda, social networks, communication technologies, information-psychological influence, cybernetic research, conspiracy theories, false information management.

Сьогодні під впливом Інтернет-технологій та тотального впливу на масову свідомість соціальних мереж можна по-різному розцінювати значення і роль інформації для сучасного демократичного розвитку в ХХ столітті. З одного боку, усі кому доводиться займатися розвитком сучасного суспільства, визнають, що позитивним моментом є той факт, що ми маємо змогу отримати значно більшу кількість інформації і способів її поширення, аніж це було раніше. Однак, в світі існує значна група аналітиків, які ставляться до інформаційної епохи без особливого ентузіазму. На їх думку, сучасні потоки інформації маніпулюють суспільною свідомістю, оскільки вони створюються для того щоб відволікти, розважити, приховати істинний стан справ або навіть просто обманути. Іншими словами, значна її частина – це дезінформація, яка формується (принаймні так можна підозрювати) в інтересах певних груп і з певними корисливими цілями. Ці групи інтересів надають інформації потрібної спрямованості і впливають на її формування зсередини суспільства. Активно використовуючи соціальні медіа і технологічні прийоми маніпулювання свідомістю, влада м’яко впливає на потреби і бажання людей не нав’язуючи жодної ідеології, і спостерігаються такі процеси, як в демократичних, так і в недемократичних суспільствах. В даному контексті варто згадати, історико-соціологічну працю німецького філософа та соціолога Юрген Хабермаса, який проаналізував концепцію публічної інформації в одній з своїх праць². Маючи виборчі права люди стали частиною політичного процесу, проте який смисл того, що народ голосує, якщо він не може зрозуміти, за що голосує? Для чого потрібна додаткова інформація, якщо вона використовується для обману? І фраза німецького дослідника тільки підсилює теперішню тривожну дійсність: «Янус дволикий: Просвітництво стає наглядом, інформація – рекламою, виховання – маніпулюванням»³.

В контексті цієї актуальної теми привертає увагу поява нової праці Пітера Померанцева – відомого в Україні британського журналіста, телевізійного продюсера та письменника, уро-

² Habermas, J. (1991), *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*, Cambridge, The MIT Press, 301 p. URL: <https://ucberkeley.instructure.com> download (accessed: 17.04.2021).

³ Цит. за: Там само.

дження Києва, під назвою «Це не пропаганда. Подорож на війну проти реальності»⁴. Автор, який є старшим науковим співробітником Інституту глобальних відносин Лондонської школи економіки є дослідником питань постправди і новітніх технологій інформаційного впливу. Книга викликає інтерес з перших сторінок, адже її автор на основі емпіричного досвіду історій з різних куточків світу розповідає про індустрію маніпулювання суспільною свідомістю та наводить життєві приклади інструментів дезінформації в Росії, США, Великій Британії, Китаї, Сербії, Сирії, країнах Латинської Америки. Розкриваючи тенденції і складнощі теперішньої інформаційної дійсності, автор описує в розділах родинні спогади своїх батьків – радянських дисидентів, і тим самим робить певний порівняльний аналіз подій минулого ХХ століття (періоду «Холодної війни») та вибудовує своє бачення майбутнього. «Мої батьки боролися за свободу слова, плюралізм, доступ до інформації, ідею ліберальної людини, яка читає модерністську прозу, наповнену особистим сприйняттям життя... І я цю історію вживаю для того, щоб показати, як це все зруйнувалося. Ті принципи – вони досі дуже важливі, але в тій формі, в якій вони були, вони вже віджили. Я намагаюся зрозуміти, що можна взяти з ХХ століття, із сімейної історії, щоб використати це для розуміння майбутнього» – зазначив П. Помаранцев в ефірі Радіо Свобода⁵.

У першій частині книги «Міста тролів» П. Помаранцев дуже цікаво і тонко демонструє як дезінформація проникла у всі куточки світу і стала частиною глибокої культурної кризи. Зокрема, прикладом є непростий досвід боротьби за правду на Філіппінах американсько-філіппінської журналістки, генеральної директорки онлайн сайту Rappler – Марії Ресси. Під її керівництвом послідовно критикувалася політика президента Філіппін – Р. Дутерте, особливо щодо боротьби з наркотиками. На відміну від своїх попередників, які намагалися приховувати зловживання своїх режимів, Дутерте вихвалявся вбивствами і атаками на журналістів, і для цього йому не потрібно було використовувати силові структури, адже з впливом на громадську свідомість чудово справлялися інформаційні технології (с. 35). В 2019 році журналістка була заарештована за звинуваченням у публікації наклепу щодо бізнесмена В. Кенга. Оскільки Марія Ресси була відвертим критиком президента Р. Дутерте та боролася з поширенням фейкових новин, міжнародна журналістська спільнота розглянула це переслідування як політично вмотивоване. Ще одним прикладом боротьби за правду є історія російської активістки Людмили Савчук, яка у 2015 році влаштувалася на «фабрику тролів з Ольгіна» (с. 40). Варто нагадати, що засновником цієї структури є ключова фігура в російсько-українській інформаційній війні, російський бізнесмен та власник кейтерингового бізнесу – Євген Прігожин. Автор праці зазначає, що пропрацювавши 2,5 місяці Людмила розраховувалася, після чого опублікувала статтю під назвою «Анонім», в якій ґрунтовно описала як ферма тролів займається поширенням дезінформації. Викривши правду роботи «Ольгіна» вона сподівалася, що скандал набере такого масштабу, що ферму закриють, проте її вчинок ніхто не оцінив, а засудив. І найскладнішим у цій ситуації є те, що брехня і дезінформація стали не просто реальністю життя, їх існування вже сприймалося як норма, бо саме спосіб так думати проник у підсвідомість всієї країни (с. 45).

Більше того, на початку 2018 року було виявлено, що фабрики тролів заповнили і територію США. Варто нагадати, що ще 10 січня 2017 р. CNN повідомив про існування секретних документів, в яких стверджується про наявність в Росії документів із компрометуючою фінансовою та особистою інформацією про кандидата в президенти Д. Трампа⁶. З цього приводу було оприлюднено заяву тодішнього президента США, який неодноразово заявляв, що журналісти поширюють фейкові новини і свої звинувачення він адресував телеканалам CNN, NBC, CBS, ABC, також виданням «The New York Times та «Washington Post». «Twitter рекордними темпами позбавляється від фейкових акантів, в тому числі New York Times і пропагандистська машина «Amazon», «Washington Post», які постійно цитують анонімні джерела, яких на мій погляд, не існує – через 7 років їх рейтинги вичерпаються і вони зникнуть» – написав Д. Трамп у

⁴ Помаранцев, П. (2020) *Це не пропаганда. Подорож на війну проти реальності*. Yakaboo Publishing, Київ, 288 с.

⁵ Щур, М. (2019), *Україна всіх повертає до реальності: і Росію, і Трампа – Помаранцев у книзі «Це не пропаганда.....»* URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/pomerantsev-ropaganda/30309940.html> (дата перегляду: 17.04.2021).

⁶ Steele dossier From Wikipedia, the free encyclopedia (Redirected from Donald Trump–Russia dossier) URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Steele_dossier (дата перегляду: 19.04.2021).

Twitter (липень 2018 р.)⁷. Можна припустити, що така відповідь була бажанням Д. Трампа не відроджувати в медіа звинувачення 2017 року. У своїй роботі П. Помаранцев зазначає про активний вплив Росії на американський протестний рух. Адже свідченням цього є діяльність петербурзької ферми тролів, які під виглядом учасників американських кампаній за громадянські права, використовувала фальшиві акаунти для здобуття голосів, на підтримку Дональда Трампа (с. 95). Крім того, Росія намагалася сіяти расизм в американському суспільстві розповсюджуючи у соцмережах фальшиві спільноти на підтримку темношкірих і паралельно працюючи з прихильниками вищості білих. Свідченням цього є той факт, що протягом чотирьох років в США працювали російські кібергрупи, які проводили кампанію з дестабілізації ситуації в США напередодні президентських виборів 2020 року⁸. Журналісти неодноразово піднімали цю тему у пресі, а в 2019 році у «Мічиганському журналі раси і права» була опублікована стаття «Віртуальна ненависть: як Росія намагалася почати расову війну в Сполучених Штатах»⁹. Автори стверджували, що російські спеціалісти створили сотні фальшивих персон на платформах в соціальних мережах, а потім розмістили тисячі повідомлень, спрямовані на пропаганду расових розбіжностей у США. Саме такі методи впливу є звичним для діяльності РФ ще за часів СРСР, адже використовуючи ескалацію расизму Кремль досягав політичних цілей на міжнародній арені.

Науковець робить гарне порівняння, якщо в радянські часи використовувалися методи залякування і цькування, то в сучасних умовах завдяки дезінформації і поширені брехні людину позбавляють її права знати правду. Сучасна влада у світі адаптувалася, бо завдяки спеціальним групам в соціальних мережах можна заставити замовчати інакомислячих і підірвати їхню репутацію. Проблемою, на думку автора є те, що держави завжди можуть продемонструвати свою непричетність до цих приватних організацій, які займаються поширення неправди в соціальних мережах (с. 47). Основний акцент який роблять сьогодні уряди як авторитарних, так і демократичних країн, це не створення ідеологічного контролю чи політичної гегемонії, а саме поляризація, налаштування одних проти інших, а також поширення різних конспірологічних концепцій – зазначив П. Помаранцев в одному з інтерв'ю¹⁰.

Водночас, автор книги на своїх сторінках розкриває знайомство ще з однією героїнею, дослідницею кібервійни у Гарвардському університеті, Камілою Франсуа. Саме вона докладає багато зусиль задля того, щоб на законодавчому рівні держави, які спонсорують ферми тролів можна було притягнути до відповідальності. І певні зрушення в цьому відношенні вже помітні, бо останнім часом можна спостерігати, що Facebook і Twitter почали заблоковувати деякі облікові записи, які ширили дезінформацію про вибори в США¹¹, а, у свою чергу корпорація Google добре розуміє як справлятися з ісламською радикалізацією. Більше того, 20 вересня 2018 р. Європейською Комісією було підписано «Кодекс практики Європейського Союзу щодо протидії дезінформації»¹². Це перший випадок у світі, коли онлайн-платформи, провідні соціальні мережі та рекламна індустрія добровільно погодилися на підписання документу, який передбачає стандарти саморегулювання у боротьбі з дезінформацією. Підписанти визнають і підтримують висновки Комісії стосовно того, що «вплив на громадян великих обсягів дезінформації, що вводять в оману чи є очевидно неправдивими, становить серйозну проблему для Європи»¹³.

⁷ Stewart, E. (2018) Twitter's wiping tens of millions of accounts from its platform URL: <https://www.vox.com/policy-and-politics/2018/7/7/17544344/donald-trump-twitter-bots-delete-your-account> (accessed: 19.04.2021).

⁸ Російський слід в американських протестах (2020) URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3039220-rosijskij-slid-v-amerikanskih-protestah.html> (дата перегляду: 19.04.2021),

⁹ Aceves, W. (2019) Virtual Hatred: How Russia Tried to Start a Race War in the United States, *Michigan Journal of Race & Law*, Vol. 24. URL: <https://repository.law.umich.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1290&context=mjrl> (accessed: 19.04.2021).

¹⁰ Щур, М. (2019), *Вказ. пр.*

¹¹ Twitter і Facebook заблокували кілька новинних сторінок через вибори в США (2020) URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3129441-twitter-i-facebook-zablokuvali-kilka-novinnih-storinok-cerez-vibori-v-ssa.html> (дата перегляду: 19.04.2021).

¹² EU Code of Practice on Disinformation (2018) URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/code-practice-disinformation> (accessed: 20.04.2021).

¹³ Кодекс практики Європейського Союзу щодо протидії дезінформації (2018) URL: <https://www.nrada.gov.ua> (дата перегляду: 20.04.2021).

У передмові П. Померанцев зауважує, що його праця не є академічним дослідженням, проте заглиблюючись у зміст прочитаного відчувається глибокий науковий аналіз та наведення цікавих фактів сучасного світового медіа простору. Абсолютно слушно загострена увага на тому, що потужні інформаційні можливості сьогодення не гарантують нам більше якісних дискусій, які би конструктивно вирішували нагальні проблеми народу, скоріше навпаки, сучасний плюралізм все більше породжує нескінчену кількість абсолютно пустих розмов, чвар і суперечностей. В результаті плодами технологічних інновацій користується ті, хто їх створює, а можливість формувати інформаційний порядок денний залишається в руках тих, хто вміє вдало маніпулювати масовою свідомістю людей. Світ перенаситився інформаційними потоками новин настільки, що людям доволі важко розібратися в правдивості фактів та об'єктивності їх подачі, в результаті ми щоденно отримуємо все більше і більше інформації, яка кардинально не вирішує життєво важливих для народу проблем, а навпаки, це спроба відволікти увагу мас від потоків брехні і маніпуляцій. Вибудовуючи плани на майбутнє потрібно, перш за все, розібратися у феномені сучасної інформаційної епохи, яка масово продукує індустрію розваг, ширить фейкові новини і методи інформаційно-психологічного впливу, розповсюджує велику кількість рекламних повідомлень, що, з одного боку призводить до маніпуляцій та введенням людей в оману, а з іншого боку, приносить титанічні прибутки виключно окремим корпораціям, які сьогодні є гігантам на світовому інформаційному ринку. В цьому контексті хочеться навести в приклад міркування відомого представника так званих критичних теоретиків, професора комунікації Каліфорнійського університету Герберта Шиллера, який зазначив, що нові технології вигідні великим корпораціям, бо в їх руках зберігається контроль над їх застосуванням та постійним лобюванням власних інтересів. І сила споживацької культури корпорацій визначає напрямки розвитку «представники сфери бізнесу вимагають від телематики більш удосконалених послуг, при цьому вони заручаються ефективною підтримкою політиків з метою посилення контролю приватного бізнесу не тільки над інформаційними технологіями, але і над всією економікою і суспільством в цілому»¹⁴. Медіа сфера завдяки технологіям розширила напрямки свого впливу, водночас комунікативні мережі мають значно більше можливостей управляти потоками інформації, отримувати від цього більше вигоди та посилювати свою владу і контроль. Прикро констатувати, але в сучасному світі до управління інформацією і поширення брудних технологій мають відношення, як владні структури, так і представники великого бізнесу. Тому проводячи такі паралелі автор книги тонко підмічає, що теперішні можновладці завдяки цифровим інноваціям, осучаснили форми м'якого впливу на маси людей, проте їх діяльність і методи управління мало чим відрізняються від тенденцій другої половини ХХ століття, коли існувала жорстка цензура та обмеження свободи слова. Бо саме прагнення до світового лідерства позбавляє мільйони людей правди, калічить їх свідомість фальшивою дійсністю, применшує глибину критичного мислення, а головне, позбавляє права знати правду. Автор наводить в книзі безліч прикладів «розмивання демократії» (с. 65) по всьому світу і активно останніми роками цьому сприяє сила соціальних мереж. Дуже імponує наведений в дослідженні приклад колишнього президента Естонії Тоомаса Ільвеса (2006-2016), який ще у 1996 році запропонував естонський державний проєкт, спрямований на розширення комп'ютерно-обчислювальних потужностей та розвиток електронних мереж обміну даними, під назвою «Стрибок тигра»¹⁵. Т. Ільвес, який перетворив Естонію на передову у сфері цифрових технологій країну Європи під час зустрічі з автором поділився своїми занепокоєнням диверсійною силою фабрики тролів РФ у дестабілізації політичної ситуації в світі, адже «соціальні мережі підживлюють ті сили, від яких він хотів звільнитися» (с. 94).

Цікавість книги захоплює тим, що П. Померанцев наводить багато прикладів живого спілкування з професіоналами, які займалися вивченням маніпулятивного впливу цифрових технологій на сучасні світові процеси. Одним з них є лондонський професор Маркос Бастос, який після викриття діяльності ферми ботів у США проаналізував базу даних цих «активних Інтернет-персон», які займалися поширення дезінформації. В результаті з'ясувалося, що фейкові Крем-

¹⁴ Schiller, D.(1982) *Telematics and Government*, Ablex Pub. Corp. In Norwood, N.J., 237 p. URL: <http://grytobade.iprintingbooks.icu/telematics-and-government-book-12120bl.php> (accessed: 19.04.2021)

¹⁵ Ільвес, Т. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Тоомас_Гендрік_Ільвес (дата перегляду: 19.04.2021).

лівські акаунти були створені ще в 2009 та 2012 рр., коли перші протести прокотилися в Бразилії, Венесуелі, Іспанії.

Уряди багатьох країн використовують силу соціальних мереж та медіа для здобуття та утримання влади, тому на сторінках книги можна зустріти безліч цікавих подій, які відбувалися в Мексиці, на Кубі, Сербії, Угорщині, Македонії та Чорногорії та ін. Арсенал прийомів дуже багатоманітний – від використання різних конспірологічних теорій, які суттєвим чином відволікають увагу народу, до зміни моделі контролю медіа за формою, але не наповненням. Автор книги наводить приклади подвійних стандартів у політиці стосовно медіа президентів Сербії – О. Вучича, Туреччини – Р. Ердогана, Угорщини – В. Орбана. «Якщо газета або телеканал бажають отримати державне фінансування, або якщо власники хочуть отримати державні замовлення, то їм доведеться грати за правилами» (с. 73).

Наводячи в приклад досвід роботи мексиканського блогера Альберто Ескорсії, автор зазначає, що парадоксом і певною наївністю є вважати, що Інтернет може привести до якісних і кардинальних змін у розвитку тієї чи іншої країни. Почасти це так, але завдяки цифровим маніпуляціям, в більшості випадків, продукується та реальність, яка вигідна окремим політичними чи бізнесовим угрупованням. Адже завдяки ботам, троям та кіберзлочинцям можна легко створити симуляцію громадської думки, а такі підходи є масштабнішими і небезпечнішими, аніж робота традиційних ЗМІ (с. 87).

ЗМІ відіграють велику роль в процесі формування громадської думки. За останні десятиліття соціологія масової комунікації довела, що люди перед тим, як висловити свою точку зору щодо певної події чи явища, завжди схильні несвідомо перевіряти, чи поділяються їх погляди більшістю. Німецька дослідниця Елізабет Ноель-Нойманн запропонувала «теорію спіралі мовчання»¹⁶ як спробу пояснити яким чином формується публічна думка. Важливо, що П. Помаранцев пояснюючи суть згадуваної моделі зазначає, що є два типи людей, які борються із мовчанням: перші – ті, які почуваються відкинутими суспільством і дивляться в минуле, а інший тип – ті, які власне хочуть, щоби їх почули попри усі перешкоди. Саме до останньої категорії П. Помаранцев відносить героїв своєї праці, таких як Людмила Савчук, Альберто Ескорсіо, Срджа Попович. Цікаво, що останній є активним активістом у боротьбі з диктаторськими режимами та захисником демократії, вивчає протестні рухи і очолює Центр прикладних і ненасильницьких дій і стратегій (Canvas) (с. 70). Поєднання академічного стилю і свідчень реальної дійсності робить книгу автора не тільки цікавою, але й надає їй логічної змістовності та академічності. В даному контексті доречним є звернення до цієї теорії, оскільки в сучасних умовах «спіраль мовчання» продовжує залишатися звичним інструментом промивання мізків, бо потоки інформації стирають особисту точку зору. І незважаючи на те, що насильно нав'язати в теперішніх умовах людині якусь точку зору стає складніше, проте так звані ботоферми прекрасно ілюструють, що можна вплинути на особистість такими інформаційними каналами комунікації, які зможуть переконати про що їй краще говорити, а про що мовчати. Більше того, спостерігається і тенденція певної інформаційної втомленості населення від поширення великих масивів тотальної дезінформації, а це у свою чергу призводить до зникнення у суспільстві цінності правди, породжує байдужість до сприйняття та серйозним чином посилює певний індивідуалізм.

Грунтовно досліджуючи міжнародний контекст поширення дезінформації, Пітер Помаранцев в окремому розділі своєї книги зупиняється на аналізі інформаційних інструментів Росії, що супроводжували її агресію на Сході України. Інтерес до інтерпретації його точки зору підсилює той факт, що автор має неабиякий досвід і глибоке розуміння технологій інформаційного впливу Росії на світову громадську думку. Розуміння деталей політики і ментальних особливостей пояснюються його тривалим проживанням на території РФ і, безпосередньо, дослідженням російського медіапростору. Також описуючи інструменти гібридної війни дослідник передає надзвичайно важливі деталі подій, адже сам побував в містах, де велися військові дії, поспілкувався з жителями цього регіону, військовими, місцевими журналістами та ін. Присутній також матеріал, який характеризує поетапність розвитку подій в Луганську і Донецьку під час Революції Гідності, а також як вдалося керівництву Одеси не допустити сценарій розгортання подій на Сході країни. Спілкуючись з населенням шахтарських міст дослідник не тільки влучно описує всю жалюгідність інфраструктури та економічну запущеність цього регіону, але й подає

¹⁶ Noelle-Neumann, E. *The Spiral of Silence Theory* URL: <http://ht.ly/pxsvi> (accessed: 19.04.2021).

всю суперечливість та, водночас складність, позицій місцевих жителів щодо цього російсько-української війни. Зокрема, доволі часто йому доводилося чути фразу від місцевого населення «Донбас ніколи ніхто не чув» (с. 136), або ж реакцію на політику декомунізації «Комуністи тут все побудували, то чому ми маємо їх забувати» (с. 137), «Українська армія принесла війну» та ін. Водночас розкрито цікаве знайомство з тими українськими патріотами регіону, які відкрито засуджували політику Росії та самостійно чинили їй опір, проте зовсім не були підтримані українською владою. Одним з таких був житель Дзержинська (нині Торецьк) Олег, який задля того щоб якимось чином захищатися від російського інформаційного впливу самостійно розробив і поширював проукраїнські листівки (с. 144), також наведені приклади тих активістів, які ще на початковій стадії російської агресії хотіли захистити регіон від російського впливу. Що стосується розвитку подій цього періоду в Одесі, то П. Помаранцев тонко підмічає комерційну ментальність самих одеситів, яка допомогла об'єднати жителів і протистояти російському підігруванню етнічного протистояння. Приклад активності обласної адміністрації, зокрема Зої Казанжи, засвідчує самостійність та згуртованість дій керівництва, бо розміщуючи плакати із зображенням зруйнованих міст Донбасу спрямовувалось апелювання до свідомості одеситів з такими закличками «Ніхто з нас не бажає такого сценарію» (с. 141). Імпонує влучна заувага дослідника в даному контексті: «Правильним маневром інформаційної війни є відкинути ідею «інформаційної війни» взагалі та показати, до чого призводить війна реальна» (с. 142). Оцінюючи українську дійсність, можна констатувати, що Україна за роки незалежності не приділяла належної уваги ідеологічній та інформаційній політиці, адже навіть зараз на підконтрольних українськими військовими територіях телевізійне мовлення продовжує ширитися російськими каналами, що серйозним чином підсилює політику деморалізації місцевого населення. В умовах російсько-українського протистояння сильно активізувався розвиток волонтерського руху, люди більше довіряли саме їм, а не політикам. За допомогою соціальних мереж волонтерські групи інформували громадськість про стан справ в зоні антитерористичної операції та організували різноманітні фонди допомоги військовослужбовцям. Саме про одну з таких активісток зазначає британський репортер та письменник Дейвид Патрикаракос у своїй праці «Війна у 140 знаках: як соціальні медіа змінюють військовий конфлікт XXI століття»¹⁷. «Колишня PR-директорка з 15 річним досвідом роботи, Анна Сандалова ще під час подій на Майдані створила фейсбук-групу для допомоги спочатку протестувальникам, а потім і Збройним силам України. Активістка дуже активно займалася волонтерством в мережі Facebook, також через соціальні медіа вона створювала в окупованих містах онлайн-мережі помічників, і через них отримувала доступ до тієї інформації, яку державні структури ніколи не могли отримати»¹⁸. Про правдивість висвітлення подій на Майдані зазначала в соціальних мережах і активістка Тетяна, яка належала до Громадського сектору Євромайдану (с. 125).

Що стосується російської державної політики, то впродовж багатьох років цьому питанню приділялася серйозна увага, розроблялась стратегія інформаційно-психологічної війни, і з цією метою було створено цілі інститути та медійні організації. Вони активно працюють та продовжують свою гібридну політику щодо України «розвиваючи межі між війною і миром, і результатом є стан перманентного конфлікту, який ані повністю розгортається, ані повністю затухає. І в цьому конфлікті інформаційні кампанії виконують виняткова важливу роль» (с. 122).

Аналізуючи особливості технологій російської політики, автор зазначає, що вони будуть і надалі продовжуватися в різних формах, бо інформація, яка використовується сьогодні відрізняється від застарілого слова пропаганда, це абсолютно нові підходи виражені у деморалізації, шантажі, саботажі та ін. Таких форм дуже багато і вони до кожної країни індивідуальні, сюди можна віднести поширення культурної політики через мову, релігійний чинник, демонстрація військової могутності, а також фінансові важелі впливу, особливо на країни західної Європи.

¹⁷ Патрикаракос, Д. (2019) *Війна у 140 знаках: як соціальні медіа змінюють військовий конфлікт XXI століття*. Yakaboo Publishing, Київ, 352 с.

¹⁸ Іванна Макух-Федоркова Вплив соціальних медіа в на еволюцію сучасних міжнародних конфліктів /Рец. на: Дейвид Патрикаракос. *Війна у 140 знаках: як соціальні медіа змінюють військовий конфлікт XXI століття*. Київ, Yakaboo Publishing, 2019, 352 с. / David Patrikarakos. *War in 140 Characters: How Social Media is Reshaping Conflict in the Twenty-First Century*. New York: Basic Books. 2017. 352 p. *Медіафорум: Аналітика. Прогнози. Інформаційний менеджмент*. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2020. Том 8. С. 209-223.

Якщо в період «холодної війни» прагнули доказати, що соціалістична система краща від капіталістичної, і ширилась пропаганда, яка підкріплювалася ідеями Маркса чи підсилювалася фальшивими документами, то сучасні російські важелі впливу ґрунтуються на масовому поширенні брехні, без жодних пояснень та аргументів. Складність ситуації полягає в тому, що Захід недооцінює брехливості російської політики, суть якої полягає в тому, що Путін сьогодні створює певну ілюзію і нову реальність, яка вдало нав'язується як в Росії та за її межами. Боротися з російською інформаційною тактикою потрібно на системному та добре організованому фінансовому рівні. Адже проблема полягає в тому, як зазначає автор, що «ми маємо ширший доступ до інформації та фактів, ніж будь-коли, але, здається, факти втратили свою силу. Політики брехали й раніше, це не новина, новим є те, що вони, видається, козирять тим, що їм байдуже, чи говорять вони правду, а чи ні» (с. 161). В книзі наводиться приклад «коли В. Путін під час анексії Криму російськими військами перед міжнародними телеканалами стверджував, що в Криму російських солдат немає..., а згодом визнав, що таки були. Він не брехав – у сенсі спроби підмінити одну реальність іншою, – а радше казав, що факти не мають значення» (с. 161). Світ медіа змінився і втрата об'єктивності стала реальністю, дедалі більше точність, неупередженість і правдивість змінює емоційна ефектність та постійна повторюваність контенту, який не завжди опирається на доказову базу. В тексті статті уже наводився приклад волонтерів, які за допомогою соціальних медіа роблять важливу місію у донесенні правди та привернення уваги до військових дій на Сході України. Але, з іншого боку, на сьогодні доволі часто ми спостерігаємо як ті ж мережі породжують безмежний простір для крайнього індивідуалізму і можливості власного самовираження, якому не завжди може бути притаманна об'єктивність. Сьогодні ми є свідками того, як онлайн життя і кількість лайків в соціальних мережах вселяє впевненість, підбадьорює емоції та втягує у залежність від цього процесу мільйони людей, так само, як епатажний політик використовуючи ці ж мережі та за допомогою шоу і реклами може перемогти на виборах, не використовуючи важелі об'єктивності і фактажу. Більше того, не завжди наявність фактів і доказової бази може допомогти у вирішенні серйозної проблеми, навіть якщо про це проінформована світова громадськість. Переконливим прикладом в праці дослідника є фільмування 16-річним Халедом Хатібом та американською медсестрою гуманітарної місії Мері Аною МакГлесон жажливих бомбардувань східного Алеппо, що здійснювалося сирійським режимом Б. Асада. Молодий хлопець допомагав витягувати людей з під завалів та поширював відзняті матеріали в соціальних мережах, адже був переконаний, що фіксує злочини режиму, можна зупинити це жахіття. На основі його відео архіву було знято фільм «Білі шоломи», який у 2017 році отримав «Оскара» (с. 186). Разом з тим факти не врятували Алеппо, адже в 2015 році Росія вступила у війну на боці Асада і про події в Сирії ширилася велика кількість дезінформації через Youtube, де демонструвалися сфальшовані відео, в яких неурядову добровольчу організацію «Білі шоломи» показали як терористів. Коли Мері вже в США побачили цю дезінформацію, вона сприйняла ці історії як спроби знищити факти. Незважаючи на те, що світ все розумів і бачив, бо тисячі відзнятих відео, в яких засвідчувалися вбивства мирного населення, масові тортури і військові злочини зберігаються у сховищах країн Європи, повнота цих доказів не стала підставою для відповідальності. Цей розділ книги П. Помаранцева під назвою «М'які факти» вражає цікавим фактичним матеріалом і дотепними глибокими висловами, зокрема в контексті вище сказаного доречно процитувати автора «І чи дезінформація в такому разі не стає просто виправданням, яке ми використовуємо, щоб уникнути відповідальності? Ми нічого не зробили, тому що нам задурили голову ботоферми» (с. 188). Підсумовуючи вище сказане, можна стверджувати ми живемо в епоху постправди, бо точність і неупередженість інформації стали вторинними, а звернення до емоцій і особистих переживань є важливішими аніж об'єктивні фактори у формуванні громадської думки.

В одному з розділів книги автор характеризує прояв ще однієї форми неправдивого управління інформацією як інструменту діяльності терористичних організацій. Дослідник знайомить нас з колишнім лідером Хізби у Великій Британії – Рашадом Алі, який після 8 років роботи в організації, покинув її та почав допомагати завербованим співрозмовникам зрозуміти, як ними маніпулюють (с. 215). За допомогою відповідних сайтів анонімні адміністратори застосовуються найвитонченіші техніки вербування до лав Ісламської держави (Халіфат) і такі кампанії можуть проводитися з будь-якої точки світу. Безпрецедентним прикладом в історії джихаду є те, що кількість людей, які радикалізувалися, залишили комфортне життя на Заході, щоб поїхати в

зону конфлікту. А головною проблемою є те, що провідні держави світу не в змозі вплинути на цей процес, бо терористичні організації завдяки новим технологіям показують, що вони сьогодні можуть самостійно проектувати свою владу та підривати західні інститути¹⁹. На думку П. Помаранцева, причиною, яка розхитує сформовані європейські традиції є популізм, який підтримують ті ж соціальні медіа. Це певна стратегія, бо люди в соціальних мережах організуються довкола широкого розмаїття інтересів, деякі з них можуть бути відверто політичними, водночас інші – приватні. «Створений у такий спосіб «популізм» не є ознакою злуки на хвилі єднання, а наслідком того, що «народ» більше роздрібнений, ніж будь-коли, заледве існує як одна нація...» (с. 218). Дослідник зазначає, що «ми живемо в час поп-ап популізму, коли кожен суспільний і політичний рух дає нові означення поняттям «більшість» і «народ», коли ми повсякчас зважуємо, кого вважати «своїм» або «чужим»... І в цій грі перемагає той, кому вдається бути найгнучкішим...» (с. 223). Можна констатувати, що Захід починаючи з 2000-х років переживає системну дискредитацію своїх інститутів, адже поширення відвертої брехні та популістичних гасел стали вже нормою. Прикладом можна назвати перемогу Д. Трампа на виборах, а також вихід Британії зі складу ЄС, адже цей процес багато в чому базувався на дезінформації та поширенні напівправди. Цікавий порівняльний аспект окреслений в дослідженні, автор наводить в приклад позицію російського політтехнолога Г. Павловського, суть якої полягає в наступному: «безальтернативна західна утопія, якою керували технократи-економісти завалилася... Захід проходить зараз той шлях, який РФ вже пройшла... Загалом же можна вважати, що Захід йде шляхом своєрідного протопутінізму» (с. 233). З вище зазначеного напрашується висновок, що поширення напівправди та маніпулятивних технологій, сьогодні є нормою і сформувало генерацію таки ж лідерів, які підривають існування об'єктивної істини в сучасному світі.

Варто наголосити на тому, що в сучасних умовах публічна сфера не тільки послабилась від притаманного їй стилю поширення реклами, але і те, що на неї постійно впливають технології піару, адже політичне життя перетворюється на шоу, яке розігрують перед введеними в оману глядачами. З цією метою працюють відповідні інституції, які ретельно вивчають прийоми масового переконання, досліджується і постійно проводиться моніторинг поведінки, настроїв та зміни емоцій тих чи інших категорій населення під впливом соціальних мереж. «Впливати – це розуміти свою аудиторію глибше за інших, підлаштовувати під неї свій меседж... Чи ж це не демократія, коли ти даєш людям те, чого вони хочуть» (с. 245) – ділиться автор саме таким досвідом роботи співробітника Cambridge Analytica, (приватної англійської компанії, яка використовувала технології глибокого аналізу даних). Пітер Помаранцев дуже чітко і переконливо демонструє силу маніпулятивних технологій та індустрії брехні, яка використовується у всьому світі популістами, наркомафією, релігійними фанатиками, а також як соціальні медіа стали зброєю у досягненні конкретних цілей. Бо поширюючи дезінформацію вони проникають у думки і почуття кожної людини, змінюючи її свідомість і стиль мислення. Боротися з цим є тривалим і складним процесом, адже в сучасних умовах потрібна повна трансформація медіа простору на безпековий режим, а це абсолютно інша система інституційного підходу і аналізу, яка потребує згуртованості всього світового співтовариства, як на державному, так і на приватному рівні.

Рецензуючи дану книгу доволі важко передати деталі знайомства з усіма героями, оскільки автор наводить безліч практичних прикладів та особистих контактів з тими чи іншими свідками реальних подій, а головне, матеріал подається з великим розумінням сутності міжнародної політики та тих безпекових загроз, які вже є реальними чи можуть загостритися в найближчому майбутньому. З глибоким проникненням розкриваються сторінки сімейної історії батьків, які повертають у минуле ХХ ст., але в той же час приходять усвідомлення, що історія начебто повторюється, але вже в осучасненій дійсності. І саме ця реальність заставляє задуматися, які нові виклики стоять перед демократією, з яких критеріїв формується ідентичність та які загрози свободі слова принесе сучасне медіа середовище.

¹⁹ Макух-Федоркова, І. (2020) Вказ. пр., с. 225.

Список джерел

1. Ільвес, Т. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Тоомас_Гендрік_Ільвес (дата перегляду: 19.04.2021).
2. Кодекс практики Європейського Союзу щодо протидії дезінформація (2018) URL: <https://www.nrada.gov.ua> (дата перегляду: 20.04.2021).
3. Макух-Федоркова, І. (2020) Вплив соціальних медіа в на еволюцію сучасних міжнародних конфліктів /Рец. на: Дейвид Патрикаракос. Війна у 140 знаках: як соціальні медіа змінюють військовий конфлікт XXI століття. Київ: Yakaboo Publishing, 2019. 352 с. / David Patrikarakos. War in 140 Characters: How Social Media is Reshaping Conflict in the Twenty-First Century. New York: Basic Books, 2017. 352 p. *Медіафорум: Аналітика. Прогнози. Інформаційний менеджмент*, Чернівецький нац. ун-т, Чернівці, Том 8. С. 209-223.
4. Патрикаракос, Д. (2019) *Війна у 140 знаках: як соціальні медіа змінюють військовий конфлікт XXI століття*. Yakaboo Publishing, Київ, 352 с.
5. Помаранцев, П. (2020) *Це не пропаганда. Подорож на війну проти реальності*. Yakaboo Publishing, Київ, 288 с.
6. Російський слід в американських протестах (2020) URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3039220-rosijskij-slid-v-amerikanskih-protestah.html> (дата перегляду: 19.04.2021).
7. Щур, М. (2019), *Україна всіх повертає до реальності: і Росію, і Трампа – Помаранцев у книзі «Це не пропаганда.....»* URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/pomerantsev-ropaganda/30309940.html> (дата перегляду: 17.04.2021).
8. Aceves, W. (2019) Virtual Hatred: How Russia Tried to Start a Race War in the United States, *Michigan Journal of Race & Law*, Vol. 24. URL: <https://repository.law.umich.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1290&context=mjrl> (accessed: 19.04.2021).
9. EU Code of Practice on Disinformation (2018) URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/code-practice-disinformation> (accessed: 20.04.2021).
10. Habermas, J. (1991), *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*, Cambridge, The MIT Press, 301 p. URL: <https://ucberkeley.instructure.com/download> (accessed: 17.04.2021).
11. Noelle-Neumann, E. *The Spiral of Silence Theory* URL: <http://ht.ly/pxsvi> (accessed: 19.04.2021).
12. Schiller, D (1982) *Telematics and Government*, Ablex Pub. Corp. In Norwood, N.J., 237 p. URL: <https://rityobade.iprintingbooks.icu/telematics-and-government-book-12120bl.php> (accessed: 19.04.2021).
13. Steele dossier From Wikipedia, the free encyclopedia (Redirected from Donald Trump–Russia dossier) URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Steele_dossier (дата перегляду: 19.04.2021).
14. Stewart, E (2018) Twitter's wiping tens of millions of accounts from its platform URL: <https://www.vox.com/policy-and-politics/2018/7/7/17544344/donald-trump-twitter-bots-delete-your-account> (accessed: 19.04.2021).
15. Twitter і Facebook заблокували кілька новинних сторінок через вибори в США (2020) URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3129441-twitter-i-facebook-zablokuvali-kilka-novinnih-storinok-cerez-vibori-v-ssa.html> (дата перегляду: 19.04.2021).

References

1. Ilves, T. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Тоомас_Гендрік_Ільвес (Accessed: 19.04.2021).
2. Kodeks praktiki Yevropejskogo Soyuzu shodo protidiyi dezinformaciya (2018) URL: <https://www.nrada.gov.ua> (Accessed: 20.04.2021).
3. Makuh-Fedorkova, I. (2020) Vpliv socialnih media v na evolyuciyu suchasnih mizhnarodnih konfliktiv /Rec. na: Dejvid Patrikarakos. Vijnna u 140 znakah: yak socialni media zminyuyut vijskovij konflikt NHI stolittya. Kiyiv: Yakaboo Publishing, 2019. 352 s. / David Patrikarakos. War in 140 Characters: How Social Media is Reshaping Conflict in the Twenty-First Century. New York: Basic Books, 2017. 352 p. *Mediaforum: Analitika. Prognozi. Informacijnij menedzhment*. Cherniveckij nac. un-t, Chernivci, Tom 8. С. 209-223.

4. Patrikarakos, D. (2019) *Vijna u 140 znakah: yak socialni media zminyuyut vijskovij konflikt XXI stolittya*. Yakaboo Publishing, Kiyiv, 352 s.
5. Pomarancev, P. (2020) *Ce ne propaganda. Podorozh na vijnu proti realnosti*, Kiyiv, Yakaboo Publishing, 288 s.
6. Rosijskij slid v amerikanskih protestah (2020) URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3039220-rosijskij-slid-v-amerikanskih-protestah.html> (Accessed: 19.04.2021).
7. Shur, M. (2019), *Ukrayina vsih povertaye do realnosti: i Rosiyu, i Trampa – Pomarancev u knizi «Ce ne propaganda.....»* URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/pomerantsev-ropaganda/30309940.html> (Accessed: 17.04.2021).
8. Aceves, W. (2019) Virtual Hatred: How Russia Tried to Start a Race War in the United States, *Michigan Journal of Race & Law*, Vol. 24. URL: <https://repository.law.umich.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1290&context=mjrl> (accessed: 19.04.2021).
9. EU Code of Practice on Disinformation (2018) URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/code-practice-disinformation> (accessed: 20.04.2021).
10. Habermas, J. (1991), *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*, Cambridge, The MIT Press, 301 p. URL: <https://ucberkeley.instructure.com/download> (accessed: 17.04.2021).
11. Noelle-Neumann, E. *The Spiral of Silence Theory* URL: <http://ht.ly/pxsvi> (accessed: 19.04.2021).
12. Schiller, D (1982) *Telematics and Government*, Ablex Pub. Corp. In Norwood, N.J., 237 p. URL: <https://rityobade.iprintingbooks.icu/telematics-and-government-book-12120bl.php> (accessed: 19.04.2021).
13. Steele dossier From Wikipedia, the free encyclopedia (Redirected from Donald Trump–Russia dossier) URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Steele_dossier (Accessed: 19.04.2021).
14. Stewart, E (2018) Twitter’s wiping tens of millions of accounts from its platform URL: <https://www.vox.com/policy-and-politics/2018/7/7/17544344/donald-trump-twitter-bots-delete-your-account> (accessed: 19.04.2021).
15. Twitter i Facebook заблокували кілька новинних сторінок через вибори в США (2020) URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3129441-twitter-i-facebook-zablokuvali-kilka-novinnih-storinok-cerez-vibori-v-ssa.html> (Accessed: 19.04.2021).